

Reflectie, een noodzakelijke vorm van vernieuwing

Een paar beschouwingen over de toestand van de linguïstiek

Georges De Schutter, KANTL en Universiteit Antwerpen

Samenvatting

Ik wil hier aandacht vragen voor de schrikbarende verwaarlozing in de recente taalkundige praktijk, van het feitenmateriaal aangereikt door taal en taalgebruik zelf. In de laatste decennia heeft de taalkunde zich teveel verloren in theorievorming, waarbij taalfeiten het onderzoek alleen maar binnen konden dringen, als voorbeelden ter adstructie van stellingen i.v.m. het abstracte taalvermogen van de mens. Ik zou willen pleiten voor de omgekeerde weg: het onderzoek van concrete taalfeiten en het onderkennen van de factoren van allerlei aard (met name ook semantische) waardoor die bepaald en gestuurd worden. Het uiteindelijke doel, inzicht in het taalvermogen van de mens, hoeft daarbij niet uit het gezichtsveld te verdwijnen, in gedeelte.

Abstract

I want to draw attention to the terrifying tendency in recent linguistic research, to neglect the factual data provided by specific languages and the use that is made of them. In recent decades linguistics has lost itself in theory formation concerning the abstract language capacity of humans. Concrete linguistic facts could make their way into this kind of research only as examples adstrucing abstract hypotheses. I would advocate the opposite direction: a linguistic practice starting from concrete language facts and the investigation of a wide range of factors, including semantic ones, that dominate the choice between alternative ways of expression. It is my firm conviction that such practice will further the insight into the human capacity to create, develop and make use of language.

---

1. INLEIDENDE BESCHOUWINGEN

Van der Horst en Van de Velde vatten hun ideeën in verband met innovatie in de taalkunde samen in een stelling met twee kantjes: (i) dat die tegenwoordig in overweldigende mate van outsiders lijkt te komen, en (ii) maar heel mondjesmaat van wetenschappers die in eerste instantie op de taalstudie (studie van taalsystemen) gericht zijn. Dat outsiders een bijdrage tot de ontwikkeling leveren is eigenlijk een logisch gevolg van het feit dat taalstudie binnen de menswetenschappen de plaats veroverd heeft die ze altijd al verdiend heeft. Het is trouwens geen eenrichtingsverkeer: niet alleen is het zo dat computerwetenschappers of psycho- en neurowetenschappers of sociologen de taalkunde met hun ideeën zijn gaan verrijken. De omgekeerde stap, van taalkundigen die vanuit hun discipline een bepalende input geleverd hebben in de computerwetenschap, de neurologische geneeskunde, de sociale wetenschappen enz. is net zo vanzelfsprekend: naast de sociolinguïstiek is er de taal-sociologie, naast de historische taalkunde is er de taalgeschiedenis enz. Dat is dus geen punt, alleen wordt het tijd dat taalsociologie, taalgeschiedenis enz. niet langer als een deel van de taalkunde gezien worden, maar als een deel-aspect van sociologische, historische enz. studie. Niet dat daarmee eventuele problemen in de taalkunde opgelost worden, maar de plaats van de discipline binnen de *'universitas'* wordt er wel helder door.

Deel (i) van het aangevoerde bezwaar lijkt mij dus veeleer een gunstige zaak. Wel bedroevend is dat er inderdaad geen echt vernieuwende geest rondwaart bij linguïsten die met de kernvragen van hun studiegebied bezig zijn. Dat zou een gevolg kunnen zijn van algemene culturele en/of maatschappelijke evoluties (weg van het renaissancistische ideaal?). Maar even goed valt te denken aan een factor die inherent is aan de recente evolutie van het denken i.v.m. taal. Het is niet onmogelijk dat het veld zich afgewend heeft van de ideologische scherpslijperij waar zowel aanhangers als tegenstanders van de generatieve revolutie van het vierde kwart van de 20ste eeuw zich schuldig aan hebben gemaakt. Mocht dit het geval zijn, dan is het denkbaar dat bezinning tot een herstel van de interne dynamiek kan leiden. Noodzakelijk is dan natuurlijk wel dat de belangstelling voor het fenomeen taal als zodanig zijn plaats in de *'universitas'* herovert.

Het valt moeilijk te ontkennen: er heerst meer dan een beetje vermoeidheid in het peloton van de linguïsten. Dat gevoel van krachteloosheid is wellicht het gevolg van het jaren- of zelfs decennialang gekoesterde idee dat het volstond om een paar belangrijke leiders het kopwerk te laten doen, en met toewijding de richtlijnen van het zuivere (het steeds maar *'zuiverder'*) denken te blijven

volgen. De hypothese wijst een mogelijke weg aan voor wie op zoek is naar remedies om van het structurele vermoeidheidssyndroom een zoveelste voorjaarsmoede te maken, voorbode eventueel van een doorstart in een nieuwe zomer.

De analyse van de huidige toestand door van der Horst en Van de Velde behoeft in zijn algemeenheid geen aanvulling: heel veel linguïsten zullen het geschetste beeld herkennen en ten minste als een gedeeltelijk adequate weergave van hun eigen onlustgevoelens erkennen. Wat volgt is gewijd aan de vraag wat mensen die met de structuur van (o.a.) het Nederlands bezig zijn, in het volgende tijdperk op het gebied van de systeemlinguïstiek zouden kunnen bijdragen. Daarbij wens ik hier niet buiten de perken van het syntactische systeem te treden; ik blijf ook strikt binnen mijn eigen belangstellingsgebied, de studie van de Nederlandse taal. Die insteek is natuurlijk geen pleidooi tegen universalistische doelstellingen die naar het ultieme inzicht in het fenomeen taal moeten leiden. Maar het paard hoort voor de wagen gespannen te worden, en niet omgekeerd. Anders gezegd: het lijkt mij interessant te kijken hoe de individuele taalanalyse aangepakt kan worden; daaruit kunnen wellicht – waarschijnlijk – procedures afgeleid worden voor de comparatistische studie van talen, en die moeten tot theorieën in verband met het verschijnsel taal leiden. Is dat een flinke stap terug in het evolutiepatroon van de linguïstiek? Natuurlijk is het dat, maar die stap is wel degelijk nuttig als we fouten uit het verleden willen vermijden. Onder ‘fouten’ versta ik hier: theoretische beslissingen die ertoe geleid hebben dat systematische feiten buiten beeld zijn gebleven, of ten hoogste indirect (en meestal met frisse tegenzin bij de theoretisch geschoolde wetenschapper) in de beschouwingen betrokken worden.

2. TWEE PIJNPUNTEN

Mijn beschouwingen gaan ervan uit dat er twee heel belangrijke pijnpunten zijn in de recente praktijk van de syntaxisstudie.

1. Vrijwel alle syntactische theorieën gaan ervan uit dat een rigoureuze keuze gemaakt moet worden tussen een top-down- en een bottom-upstrategie. Als basisgegeven wordt dus geopteerd hetzij voor het primaat van de hoogste te onderscheiden syntactische eenheid (de zin), hetzij dat van de laagste (het woord). Voorbeelden zijn dan resp. de *government-binding* (GB)-theorie en de constructiegrammatica.

Een typische GB-grammatica is die beschreven door Bennis & Hoekstra's *Generatieve Grammatica* (1989): die gaat ervan uit dat de hoogste (meest complexe) notie (CP) herschreven wordt tot een specificieerder C en een complement IP; zelf wordt die IP weer herschreven tot een specificieerder (subject) NP en een complement VP enz. Op die structuur werkt een batterij herschrijfgeregels, die aanleiding geven tot een complexe structuur met zowel lexiciaal gerealiseerde als lege elementen, die door alweer heel strikte government- en bindingsregels in het interpretatieve gareel gehouden worden.

Een rigoureuze constructiegrammatica, zoals die van P.C. Paardekooper, gaat uit van klassen van woorden die de kern van syntagma's vormen; elke woordvorm behoort dus tot een of meer klassen, en die klassen worden gekenmerkt door een strikte syntagmatiek (de 'binnenbouw' van het syntagma die rond de woordklasse gebouwd wordt). Elk syntagma kan combinaties aangaan met andere woordklassen (zelf ook weer bepaald door een strikte syntagmatiek), en die combineermogelijkheden vormen een paradigmatisch systeem: de paradigmatic (buitenbouw) van het syntagma. Uiteindelijk ontstaat zo de virtuele opsomming van alle mogelijke zinnen van de beschreven taal. Dat dat einddoel niet in een bereikbaar verschiet ligt, kan de overtuigde theoreticus niet deren.

2. Al even strikt is de scheiding in de linguïstische geesten als er gesproken wordt over de relatie tussen syntactisch structuralisme en semantisch bepaalde generatieve resp. constructionele processen. De oppositie ligt op een heel ander niveau dan de bovenstaande, en duikt dan ook zowel bij representanten van de bottom-up- als bij die van de top-downanalyse op. Zoals bekend zijn er theorieën die zweren bij een louter 'interpretatieve' rol van semantische processen, terwijl andere voor zulke processen een uitgesproken 'generatieve' rol weggelegd zien.

3. NAAR EEN VERNIEUWDE STRUCTURALISTISCHE TAALKUNDE?

1. Het zal sommigen bekend zijn dat ikzelf mijn hele leven geprobeerd heb om bij het beoefenen van de taalkunde de positieve verworvenheden van theorieën die in groten getale op het linguïstische wereldje werden afgestuurd, in de praktijk van de taalbeschrijving te integreren. Dat heeft bij mij de sterke overtuiging gevoerd dat waardevolle inzichten van welke theorie ook met weinig moeite geïntegreerd kunnen worden in een coherente visie op het onder-

zoeksveld, zonder dat daarbij concurrerende hypothesen verketterd hoeven te worden. Eigenlijk geldt dat op de eerste plaats al voor de beruchte ‘fundamentele’ splitsing tussen bottom-up- en top-downbeschrijvingssystemen. Ik wil hier met plezier in herinnering brengen dat de in bottom-upgestaalde P.C. Paardekooper na zijn emeritaat uitgenodigd werd om zijn linguïstische expertise verder te ontwikkelen in de Leidse Vakgroep Taalkunde, een groep belangrijke linguïsten die in de ban was van generatieve top-downtheorieën. En dat Paardekooper daar vrijwel onmiddellijk op is ingegaan. Dat verdiende aanzienlijk minder verbazing dan in die tijd (de late jaren 80 van de 20ste eeuw) heerste. Bekend bv. is (of zou moeten zijn) dat lang voordat het fenomeen van de ‘*verb raising*’ zijn vaste plaats in generatieve modellen verworven had, het resultaat van die regelset al uitvoerig door Paardekooper beschreven was (met inbegrip van de grotendeels vaste volgorde van de ‘deelnemende’ werkwoorden). En wat in de ANS – grotendeels onder mijn eigen impuls – later het ‘eerste zinsstuk’ van de zinsbouw is gaan heten, ook alweer een innovatie van Paardekooper, bevat voor alle mogelijke zinnen precies die elementen die via verplaatsingsregels (‘*raising*’-regels) in de C-knoop van het GB-paradigma terechtkomen. Het aantal voorbeelden van volledig adequate parallellen is met een veelvoud uit te breiden.

In de grond is het werk dat verzet dient te worden om de verworvenheden van diverse, zelfs ‘tegengestelde’ grammaticale modellen in harmonie te brengen, heel beperkt. Het moet gebeuren natuurlijk, maar het kan ten hoogste een aanzet zijn tot het signaleren van lacunes, en daarop volgend hopelijk uitbreiding van de kennis. Dat gebeurt op dit ogenblik trouwens met het werk aan de *Syntax of Dutch*, een initiatief van het Meertens Instituut.

2. Kan dus het eerste in punt 2 gesignaleerde ‘pijnpoint’ niet veel aanzetten tot theoretische reflectie meer bieden, dan belooft het tweede een vruchtbaarder complex aan te reiken van potentiële uitgangspunten voor theoretische verdieping. Het feit dat semantische functies en/of categorieën in de klassieke grammatica nauwelijks linguïstisch gedefinieerd konden worden, heeft in de loop van de 20ste eeuw tot een fundamentele splitsing in de linguïstische theorievorming geleid: enerzijds wonnen strikte syntactische leerstellingen (structuralistische en constructiemodellen, cf. boven) systematisch aan belang. Maar anderzijds waren er ook aanzetten tot modelvorming waarin semantische categorieën een fundamentele rol gingen spelen (casusgrammatica, functionele grammaticamodellen enz.).

Pogingen om semantische structuren in beeld te brengen hebben in de wereld van de wetenschappelijke taalstudie waardering geooft, en worden, welis-

waar te sporadisch, nog steeds uitgetest. Ik wil daar dadelijk een paar voorbeelden van geven. Maar eerst nog dit. Semantische ‘theorieën’ in de taalkunde lijden vaak aan het euvel dat het niet om echte theorieën gaat, maar dat ze veeleer op losse flodders lijken. Wat ontbreekt is een consistent kader waarin aan al die voorstudies ten slotte een structurele plaats wordt toegekend, en een methodiek om zo’n semantisch kader met het syntactische niveau te verbinden. Dat moet grotendeels nog gebeuren, en daar ligt m.i. het domein dat tot verdieping van bestaande modellen en tot vernieuwing in het denken over taalkunde kan leiden.

Waarschijnlijk wel de interessantste insteek tot nog toe zijn de voorstellen voor beschrijving van rolpatronen bij werkwoorden (trouwens over het algemeen makkelijk uit te breiden naar bepaalde categorieën van adjectieven en nomina). Systematisering van wat bekend is zal lacunes aan het licht brengen, maar nu al lijkt het mij evident dat zo’n systematisering een natuurlijke basis voor integratie met syntactische beschrijvingssystemen zal gaan vormen. Uiterst boeiend daarbij is uiteraard de problematiek van diverse dubbel-objectconstructies, waarover zowel voor het Nederlands als voor een reeks andere talen interessante studies uitgewerkt zijn. Daaruit blijkt heel overtuigend dat de keuze tussen alternatieve vormen (in het Nederlands bv. NP tegenover PP) veelal op de aard van de complexe relatie terug te voeren is.

Een ander al goed geëxploreerd complex van semantische feiten vormt de systematische betekenisbeschrijving van voorzetsels in diverse betekenislagen, van concreet (lokaal, temporeel, occasioneel enz.) tot abstract: vooral het gebruik in objecten, met daarbij zowel dat in ‘tweede objecten’ (mijn term), daarbij uiteraard het indirect object, als dat in zgn. voorzetselvoorwerpen van allerlei aard. Tot hetzelfde feitencomplex hoort ook een nog abstracter gebruik van die oorspronkelijk ‘lokale’ voorzetsels voor uitdrukking van modaliteit, *Aktionsart* enz.

Dat semantische feitencomplexen zoals de pas gesuggereerde direct en heel dwingend gelieerd zijn met syntactische feiten illustreer ik nog even met de plaatsing van het bijwoordelijke element van voornaamwoordelijke bijwoorden t.o.v. het predicatief gebruikte woord waar het bij hoort: vergelijk de volgende constructies: ‘(ze zijn) + ‘er *goed in*, er *ziek van*, er *blij mee*, er *opgetogen over*’ en ‘*ermee bezig*, *erop uit*, *erop gebrand*, het *erover eens*’. In de eerste reeks is vooropplaatsing van het bijwoord onmogelijk, in de tweede is die positie juist heel gewoon. Het valt op dat in de tweede reeks de relatie tussen subject en voorzetselobject het resultaat is van een op het object gerichte actie van het subject.¹

Het aantal voorbeelden van interessante, maar vooralsnog slecht in de linguïstische praktijk geïntegreerde onderzoeksgebieden is, zoals al gezegd, met een veelvoud uit te breiden. Het lijkt mij zinvol dat aan die inventarisering (inclusief het signaleren van lacunes in de onderzoekspraktijk) en daarbij aansluitende systematisering aandacht besteed wordt.

4. HEEL VOORLOPIG BESLUIT

Uit de bovenstaande beschouwingen valt m.i. af te leiden dat een nieuwe stralende toekomst voor de systeemlinguïstiek niet in de eerste plaats van vernieuwingen te verwachten is, maar veeleer van verdieping en systematisering van aanzetten die in de praktijk van de laatste decennia talrijk aanwezig zijn geweest.

Mijn eigen visie op recente en (te verwachten) toekomstige evoluties in het denken over linguïstiek kan ik zo samenvatten:

1. Ontwikkelingen zoals die van de computerlinguïstiek, de psycholinguïstiek enz. horen toegejuicht te worden, vanwege hun eigen inherente toekomstperspectieven, maar ook omdat inzichten die daar verworven worden ook het denken over systeemlinguïstiek mee kunnen gaan (of blijven!) bepalen.
2. Maar tegelijk is er behoefte aan een verdieping van inzichten die in de loop van een halve eeuw (en wellicht méér, maar daar hoeft niet iedereen het over eens te zijn) verworven zijn. Het zal duidelijk geworden zijn dat ikzelf heil verwacht van semantisch onderzoek: zowel van de studie van bouwstenen als van fundamentele systeemaspecten daarvan.

Of een en ander zal kunnen leiden tot de stralende toekomst voor het wetenschapsgebied dat mij dierbaar is, kan ik onmogelijk inschatten. Ik houd het erop dat *il ne faut point espérer pour essayer*. Het tweede deel van de twoliner moge buiten beschouwing kunnen blijven.

---

¹ Dit type van semantische verhoudingen wordt op dit ogenblik bestudeerd door collega Willy Vandeweghe.